

Fóti Péter: A gyerekek morális fejlődése

2021.10.11.

Bevezető

Mi felnőttek hajlunk arra, hogy a jó embert a szerint határozzuk meg, amilyenek magunkat képzeljük. Bár bizonyosan vannak kivételek, de az emberek nagy többsége önmagát jónak látja, és természetesnek tekinti, hogy gyerekeit magához hasonlónak igyekszik nevelni. Világos azonban az is, hogy ezen törekvés ellenére gyerekeinket nem mindig látjuk jó embernek. A nevelés éppen ezért nem könnyű feladat ezen a területen sem. A jó ember nevelésének komplexitásához szeretnék az itt következőkben néhány észrevételt tenni.

A morális fejlődés lépcsőfokai

Két amerikai pszichológus R.F. Peck és R.J. Havighurst megpróbálta a gyerekek morális fejlődését vizsgálni 1960-ban megjelent, „A karakter fejlődés pszichológiája” c. könyvében.

Úgy találták, hogy a gyerekek viselkedését öt típusba lehet sorolni:

1. Morál nélküli (amorális)
2. Célorientált
3. Konformista
4. Irracionális – követő
5. Racionális – önzetlen (altruista)

Tíz évvel könyvük megjelenése után két angol pszichológus „A gyerekek karakterének fejlődése” c. könyvében megállapította, hogy már kis gyerekek viselkedésében is mind az öt „fokozat” megtalálható. Ezzel a megszorítással vizsgáljuk meg, hogy mit

is jelentenek R.F. Peck és R.J. Havighurst szerint a különféle fejlődési fokozatok.

Az első fokozatról nem lehet sokat mondani. Nem is jut eszünkbe, egy újszülöttet jónak vagy rossznak tartani. Elemi kívánságait szeretné kielégíteni.

A célorientált fázisban a gyerek tevékenységét az elérendő célok motiválják: Enni kapni, dicséretet érdemelni, vagy egy kilátásba helyezett büntetést elkerülni. A kis gyerekekre ez az első két fokozat jellemző.

R.F. Peck és R.J. Havighurst szerint a legtöbb felnőtt morális fejlődése lezárul a harmadik és negyedik stádiumban.

A konformista fokozat azt jelenti, hogy az ember viselkedését a környezetéhez hasonlítja. Igyekszik elkerülni, hogy kinevessék, kevesen hajlanak arra, hogy egy a többiekhez képest egy új véleményt képviseljenek, ha ezzel egyedül állnak.

Az irracionális követő viselkedés hasonlít ehhez, de itt létezik egy megfogalmazott szabálygyűjtemény. A szabályokat ezek az emberek nem kérdőjelezzik meg.

A különbség a két fokozat között nem túl jelentős: Az egyik a többi emberre néz, és igyekszik nekik megfelelni, míg a másik a megfogalmazott szabályra, és azt kérdi, hogy egy tevékenység nem ütközik-e valamelyikük rosszallásába vagy valamely szabályba.

A racionális önzetlen emberek (altruisták) máshogy látják a szabályokat. A szabályok számukra nem eleve adottak, hanem közösen megalkotottak. A szabálynak való alávetésük nem automatikus, hanem annak következménye, hogy a fennálló szabályokat elfogadják, mert azok meghozatalában közreműködtek (még akkor is, ha nem értettek vele mindenben egyet!). A szabályalkotás értelmét abban látják, hogy egy közösségen belül, lehetőleg minél több igényt ki tudjanak elégíteni. Mindez önmagukra és a többiekre is érvényes. Az ilyen embereknek fontos a többi ember jóléte, és hajlandók arra,

hogy gondolkodjanak azon, hogy ez hogyan érhető el.

Természetesen, mint minden elmélet a valóságot csupán közelíti. Nem lehet kristálytiszta egyetlen embert se, ebbe vagy abba a kategóriába besorolni. Itt inkább tendenciákról van szó, amelyek azonban összességében jellemezhetnek egy-egy embert, egy-egy ember viselkedését.

Visszatérve a racionális-önzetlen fokozatra, nem sok vita lehet arról, hogy ez valóban az erkölcsi fejlődés legfelső foka. Arról azonban már késhegyig menő vita szokott folyni, hogy hogyan juthatunk el ide. Nem szokta az se vita tárgyát képezni az sem, hogy az a tényállás, hogy nagy tömegek nem jutnak el a morális fejlődés legfelsőbb fokára és megrekednek a konformista, vagy vak szabálykövető fokozaton veszélyes lehet a társadalomra, mert ezek a tömegek éppen önállótlanóságuk okán könnyen mobilizálhatók vezérek nem mindig morális céljai szolgálatában.

Morál és történelem

Az emberiség hosszú történetében vagy jó háromszáz évvel ezelőttig Európában domináns szerepet játszott az egyház, amely szavakban legalábbis prédikálta a racionális önzetlen erkölcsiség szükségességét, a felebaráti szeretetet. Sajnos nem mondható, hogy célt ért volna. Ugyancsak nem állíthatja ezt magáról a felvilágosodás kezdete óta eltelt időszak. Mindez annál szomorúbb, mert mint a korábbiakban már elmondtam, a racionális önzetlen ember legtöbbszörben, mint lehetőség benne lakik. Más kérdés az, hogy mindez miért nem teljesedik ki azután, miért rekednek meg az emberek morális fejlődésükben, és mit lehetne tenni a zsákutcák felszámolására.

Ha azonban a nézetet, hogy minden lelkiileg egészséges ember jó akar lenni egy tanári szobában mondom el, nagy valószínűséggel kapok megjegyzéseket, hogy ez egy nevetséges feltételezés, hiszen nap mint nap után látható, hogy a gyerekek látható ok

nélkül rosszalkodnak. Van, aki ezt törvénné is fogalmazza: A normális gyerekek rossz akar lenni. Vagy ahogy Platón fogalmazta: „a gyerekek a legnyughatatlanabb lény” .

Itt is fontos hangsúlyozni, hogy sem nem azt akarom mondani, hogy minden gyerek mindig jó, és úton van a morális fejlődés legfelső fokára felé, hanem csak azt, hogy potenciálisan mindenkiben benne van ez a lehetőség, és hogy az idő nagy részében az ember képes is erre. Amiről itt szó van az az, hogy a felnőtt társadalom ne tagadja meg felelősséget abban, hogy ez a potenciális lehetőség valósággá válhasson.

Az eredendő bűn

Az előbbieken feltett kérdésre adott válasz annyiban bír nagy jelentőséggel, hogy a rá adott választól függően eltér egymástól a felnőttek feladata. Ha úgy gondoljuk, és én úgy gondolom, hogy egy jó környezetben a gyerekek természetesen hajlanak a racionális önzetlenségre. Akik ebben nem hisznek, azok úgy gondolják, hogy egy gyerekeknek mindig meg kell mondani azt, hogy mi a jó, és mi a rossz, mert a nélkül ezt nem tudják kitalálni. Mindezekért az erre a kérdésre adott válasz a demokratikus-szabad pedagógia kulcskérdése.

Ha úgy gondoljuk, hogy a gyerekek hajlanak a jóra, akkor ezzel együtt azt is mondjuk, hogy az irracionális, önző viselkedések egy pszichológiai zavarok következményei. Ugyanúgy ahogy néha megfázunk, úgy időnként mindenkivel előfordul, hogy önző módon viselkedik. De ahogy a megfázást sem kell gyógyítani. Más eset fordul elő, ha valaki tüdőgyulladást kap, vagy mániákusan lop, vagy depresszív lesz, akkor természetesen szüksége van egy pszichoterapeutára. Ha tehát a betegség nem súlyos, akkor egy egészséges táplálkozás, egy egészséges életmód fontosabb, mint a gyógyszerek, amelyek csak akkor szükségesek, ha valaki nagyon beteg. Hasonlóképp egy gyerekkor, ahol a gyerek támogatást kap és boldog az valószínűleg jó lelki egészséghez vezet, kivéve a kevés erősen terhelt ember esetét.

Ahogy nevétséges egy gyereket egy megfázásért megbüntetni ugyanúgy nevétséges ugyanezt tenni egy hazugság esetén is. Bár a megfázások és a hazugságok újra és újra elő fognak fordulni, de vannak jobb megoldások rájuk, mint a büntetés.

A tradicionális pedagógia alapján működő iskolák mégis abból indulnak ki, hogy a jó viselkedést büntetések és jutalmak nélkül nem várják el a gyerekektől. A büntetéssel a rossz viselkedést akarják kiküszöbölni, a jutalommal pedig a jó viselkedést megerősíteni. Ha nem lennének a büntetések és jutalmak, gondolják, akkor a rossz viselkedés harapózna el.

A demokratikus-szabad nevelés ezzel szemben a jutalmak és a büntetések helyett a megbeszélésre és a magyarázatra támaszkodik, mert abból indulnak ki, hogy maguk a gyerekek többet nyernek azzal, ha jól viselkednek!

Minden jutalom, amelyet csak keveseknek osztunk, a többi gyerek számára egy kétfedelű üzenet: te nem vagy olyan jó, hogy ezt megérdemelnéd. A jutalom legyen az egy jó jegy, vagy akármi más könnyen megfosztja a tevékenységet kísérő örömtől. Másképp fogalmazva a külső jutalom csak arra ösztönöz, hogy a morális fejlődés konformista vagy irracionális követő fokozatára lépj, de soha nem ösztönöz a racionális önzetlenségre.

Társadalmi méretekben az, hogy az egyéneknek dicséretetekre van szüksége azt az üzenetet hordozza, hogy a társas együttlét önmagában nem ad elég örömet. A külön jutalom ezért szintén arra vezet, hogy az emberek ne higgyenek a racionális önzetlenségben. Aki pedig valamit valóban önzetlenségből csinál, annak számára a dicsőség vagy az elmarasztalás valójában érdektelen. Ha a valóban legjobbak nyerik a jutalmakat, akkor az nekik nem számít.

Merev szabályrendszerek önálló

Ítéletek helyett

A tradicionális iskolában a gyerekeknek kevés lehetőségük van erkölcsi alapú döntéseket hozni. Szabályok irányítják az életüket attól a pillanattól kezdve, ahogy belépnek az iskola kapuján addig, amíg elhagyják azt. Szabályok vannak arra, hogy hogyan öltözködjenek, hogyan beszéljenek, hogyan mozogjanak, hogyan tartsák a könyveiket, füzeteket, hogy hova üljenek. Ha nem ezek szerint viselkednek, rögtön szabályszegők lesznek. Lehetnek hittan vagy erkölcs óráik, de erkölcsi súlyú döntéseket csak a felelős felnőttek hozzák meg.

Ez azért furcsa, mert köztudott, hogy ahhoz, hogy valaki edzett legyen, ahhoz magát edzenie kell! Ahhoz azonban, hogy egészséges erkölcsi karaktere legyen úgy tűnik az iskola nem tartja szükségesnek, hogy morális tartalmú döntéseket hozhasson. Ha az iskolában valakinek mindig megmondják, hogy mit csináljon, akkor később képtelen lesz önállóan cselekedni, ha elhagyja az iskolát. Az iskolai tréning valójában arra készít fel, hogy konformista legyél, és vakon kövesd a neked megadott szabályokat. Az egészséges gyerekek csak akkor élik túl az egészséget, ha vagy nyíltan, vagy magukban titokban fellázadnak.

Sem a konformista, sem a kötelességtudást túlhajtó személy nem mutat lelki egészséget. A konformista mindaddig lehet önbizalommal teli és jókedvű, amíg tudja, hogy hogyan kell viselkedni, de elveszíti magát egy ismeretlen környezetben. A kötelességtudást túlhajtó feszült lehet és aggodalmas, és félve várja a következő parancsot. Nem tudják igazi énjüket a világnak megmutatni, mert az egyik fél attól, hogy különcként fogják tartani, a másik attól fog tartani, hogy gonosznak gondolják. Egy ilyen környezetben csak a rebellisek viselkednek természetesen, és csak ők tanulhatják meg ebből, hogy saját érdekük az őszinteség, az önzetlen viselkedés (Incze követi nővérét az iskolaváltásában).

A házirendek néha nevetséges dolgokat tiltanak, amiknek nincs közük erkölcsi kérdésekhez, mint bizonyos fajta ruhadarabok viselete, vagy egymás segítése. Ezeket a dolgokat néha ugyanolyan súllyal ítélik el, mint valódi problémákat, mint előretolakodást egy sorban, vagy az óra zavarását. A valóban abszurd tilalmak még inkább maguk után vonják azt, hogy valaki az összes iskolai szabályt értelmetlennek tartsa.

Egy egészségesen szabad környezetben hamarosan nyilvánvalóvá válik, bármilyen korú gyerek számára, hogy szükség van viselkedési szabályokra. De, és ez a döntő különbség – hogy a gyerekeket be kellene és lehetne vonni ezeknek a szabályoknak a meghozatalába és módosításába. Ha pedig olyan szabályokat akarunk hozni, aminek értelme van, akkor olyan dolgokat nem szabad szabályoznunk, aminek nincs jelentősége.

Mi számít?

Azt, hogy mit érdemes egy iskolában szabályokkal rendezni gyakran változik, annak függvényében, hogy milyen tevékenységek folynak éppen az iskolában. Ennek megfelelően merülnek fel a problémák, amelyeket elegendő megbeszélés után, ha ez a közösségnek így tűnik racionálisnak, egy szabály meghozatalával lehet rendezni.

Alapvető kérdésekről is folyhat vita, amelyeket össze lehet foglalni egy alkotmányban, de lehet, hogy egy láthatatlan alkotmány is elég. Szerencsére a legfontosabb alapelvek általában nem kerülnek megkérdőjelezésre (erőszak elítélése, egymás tisztelete, a másik meghallgatása vagy más, ami alapvetően fontosnak tűnik) hanem csupán arról folyik vita, hogy egy-egy esetben a megkérdőjelezett viselkedés valóban erőszakos, tiszteletlen .

Azokban az iskolákban, ahol az iskolát a demokratikus-szabad pedagógia alapelvei mellett szervezik meg abból a gyakorlatban igazolt tényből indulnak ki, hogy a gyerekek szeretnek egymással együttműködni. Nem mindig tudják, hogy ez miként

csinálják, és ez ügyben néha tanácsra is szükségük lehet.

Természetesen az is előfordul, hogy igyekeznek kibújni a felelősség alól, ami egy ilyen környezetben a jó működés alapfeltétele, de mindez nem válik túlnyomóvá, és az ilyen viselkedést a közösség maga szabályozni tudja, figyelmeztetve azt, aki oda keveredett.

A tradicionális iskolában a gyerekeknek szinte nincs választási szabadsága. A demokratikus-szabad pedagógia alapelve az, hogy ha valakinek választási szabadsága van, akkor ebben benne van annak lehetősége is, hogy rosszul fog választani. A rossz választásának lehetősége azonban szükséges ahhoz, hogy valaki megtanuljon (jól) választani.

A valóság fegyelmez

Számos szabálynak, ami az iskolákban érvényben van, közvetlen levezethető oka van. Nem szabad felmászni bizonyos fákra, mert ezek ágai letörhetnek. Nem szabad a tetőkre felmászni, mert beszakadhatnak, vagy le lehet róluk esni. Mindezeket a szabályokat az ésszerűség diktálja és a legjobb ezt az ésszerűséget, és nem egy merev szabályt elfogadtatni és terjeszteni. Nem cél az iskolában, hogy minél több szabály létezzon, sokkal inkább az, hogy mindenki ismerje az okokat, amiért valamit nem tanácsos, vagy tilos megtenni.

Ha ez egy iskolában teljesül, akkor az iskola légköre kiváló lesz. Nem lesz egy mesterséges egyformaság, amibe a gyerekek be lesznek kényszerítve. Mindenkinek beleszólása van az iskola életébe, mindenki egyéni igényei egy bizonyos fokig meghallgatásra találnak. A felnőttek ebben a rendszerben nem ellenőriznek a hagyományos módon. A fegyelem helyét átveszi az önfegyelem, amit a valósághoz való alkalmazkodás követel meg, beleértve a tárgyi környezetet és a többi ember jelenlétét is. Ebben a közegben a demokratikus-szabad iskolában a gyerekek valódi társadalmi felelősségtudatot alakíthatnak ki, szemben a tradicionális iskola konformizmusával és merev

szabálykövetésével.

Szeresd felebarátodat

A demokratikus-szabad iskolákban a gyerekek attitűdje közelebb áll a keresztény-zsidó erkölcsi értékekhez, mint az számos keresztény, vagy zsidó iskolában megvalósul. „Szeresd felebarátodat, mint önmagadat” a racionális önzetlenség jelszava is. Ha megpofoztak, nyújtsd oda a másik orcádat is közelebb áll a demokratikus-szabad iskolához, mint a verseny kíméletlenség, amely nem keresztény-zsidó érték.

A keresztény egyház hiába prédikálta a krisztusi szegénységet, ha annak ellenkezőjét követte. Az egyházak sokkal inkább az eredendő bűnből indultak ki, és a konformista, szabályokhoz mereven ragaszkodó embert igyekeztek képezni. A büntetések is ezt célozzák. Ilyen környezetben pedig tenyészik a hazugság és a szabályok magyarázgatása, értelmükből való kicsavarása. Ha valakinek nem kell büntetésektől félnie, akkor könnyen beismeri hibáját, és az élet megy tovább.

Sok minden függ a kiindulóponttól, ami természetesen hosszú tapasztalatból táplálkozik: Ha az eredendő bűnből indulunk ki (amiben a gyerek különösen részes), akkor büntetnünk kell. Ha abból indulunk ki, hogy az ember (és ebbe beleértjük a gyerekeket is) helyesen szeretne cselekedni, akkor bolond dolog lenne a hibákat büntetni. A szörnyű ebben, hogy az első feltételezés önbeteljesítő módon dolgozik.

Szerencsére az is igaz, hogy létezik az ellenkező út is, mint azt a demokratikus-szabad iskolák tapasztalata mutatja. Az legidősebb demokratikus iskola alapítója írja: “Nem tudom elfogadni, hogy a gonoszság az emberrel veleszületett ... Ahhoz túl sok utálatos gyereket láttam már átváltozni jóvá, amint megkapták a kellő szabadságot és elfogadást a felnőttektől.” (A.S. Neill: Summerhill)

Egy jó iskolában nincs túlzottan sok szabály és ha vannak

büntetések, akkor azok csak nagyon specifikusak, és nem megalázók (és mindenkire érvényesek). Ha az iskolában minden gyerekhez odafordulnak és tisztelettel bánnak, akkor bennük kifejlődik a szükséges önbizalom, ami nélkül önálló döntéseket hozni lehetetlen. Egy ilyen iskolában boldogok a gyerekek, ami ugyanazt is jelenti, hogy lelkileg egészségesek. Mindehhez hozzátartozik a racionális önzetlenség is. Egy ilyen iskolából nagy valószínűséggel kerülnek ki jó emberek.

Amíg azonban a társadalom többségét a konformisták és a merev szabálykövetők teszik ki, számolnunk kell azzal, hogy az általunk jónak tartott embereket a többség máshogy ítéli meg.

Ezek az emberek ugyanis nem fognak olyan szabályokat követni, amit nem értenek. Előnyben fogják részesíteni az egyszerű szépséget a feltűnő eleganciával szemben, a kedvességet a felszínes udvariaskodással szemben, az emberi értékeket többre fogják tartani a rangoknál. Mindezek miatt természetesen nem fognak könnyen beilleszkedni a társadalomba, amelyeket az itt felsorolt negatív dolgok jellemeznek. Ilyen értelmű kritikát is sokat fognak kapni. De ez nem őket, hanem a társadalmat minősíti.

Mindannyiunknak vannak elképzelései arról, hogy mi a helyes viselkedés. Amiért mégis nem viselkedünk ezek szerint, annak az az oka, hogy nem vagyunk elég biztosak abban, hogy akkor is elég szeretetet kapnánk, ha ezen belső impulzusok szerint cselekednénk. Félünk, hogy ha így teszünk, akkor gyerekesnek, bolondnak tartanak majd minket. Nagy önbizalomra van szükség ahhoz, hogy ezeken a félelmeken túltegyük magunkat. Ha az iskola megadja ezt a bázist, akkor biztosak lehetünk, hogy ott a morális fejlődés is annak legfelsőbb fokáig megvalósul.

Ugyanezt fejezi ki George Dennison is:

A konvencionális iskolai rutin (a katonás fegyelem, az órarend, a büntetések és jutalmak, a szabványosítás) eltörlésével nem űr vagy káosz, hanem egy új rend születik.

Ez az új rend a gyerekek és a tanárok kapcsolatán, illetve a gyerekek egymás közötti kapcsolatain nyugszik.

Alapját az emberi természettel kapcsolatos következő igazságok adják:

– az értelem nem az érzelmektől függetlenül működik; az érzelmek szerepet játszanak a gondolkodásban, ez utóbbi pedig az érzelmi életben. – önmagában vett, vákuumban lévő tudás nem létezik

– minden tudást az egyének birtokolnak, és az egyéneken kell kifejeződni; a könyvekben rögzített emberi hangok a világ valós tényei közé tartoznak, ez a világ oly erős vonzerőt gyakorol a gyerekekre, hogy a mozgásba lendült kíváncsiság maga is a szeretet egy formájaként jelenik meg

– aktív erkölcsi élet csak ott fejlődhet ki, ahol az emberek szabadon kinyilváníthatják érzelmeiket, és lelkiismeretük sugallatai szerint cselekedhetnek.

2011. december, Guntramsdorf

Egyéb megjelenések:

Kapcsolódó oldalak:

- Szólásszabadság az iskolában